

III. KAPITOLA

NA VRCHOLE MOCI A ZODPOVEDNOSTI

Vítazný triumf Hlinkovej slovenskej ľudovej strany i samotného J. Tisu v októbri 1938, vtelený do získania autonómie Slovenska, bol rýchlo prekrytý valiacimi sa udalosťami a trpkými sklamaniami, ktoré so sebou prinášal politický, hospodársky a spoločenský vývoj v oslabenom a ponížennom Česko-Slovensku. Ako premiér slovenskej vlády i ako – zatiaľ ešte neoficiálny – líder vládnucej strany musel so svojimi spolupracovníkmi nečakane a rýchlo riešiť veľké množstvo problémov, čo bolo neraz mimo jeho reálnych možností i schopností. Isto ho znepokojovala aj skutočnosť, že okrem stále silnejúcich zahraničných hrozieb sa dostával pod rastúci tlak domácich radikálov a do kompetenčných sporov vo vlastnej strane. Eufória a časté oslavy, na ktorých viackrát rečnil a povzbudzoval občanov, sľubujúc im sociálnu spravodlivosť, národnú rovnoprávnosť a slobodnú budúcnosť, nestačili rozohnať čierne mraky neistoty, ktoré sa kopili nad Slovenskom. Veď už pár dní po získaní autonómie Nemecká ríša okupovala predmestie Bratislavy –

Petržalku a obec Devín aj s tamojším hradom, ktorý bol spojený s mnohými citovými putami a tradíciami so slovenskými dejinami. Krátko potom stratilo autonómne Slovensko na Orave, Spiši a Javorine niekoľko svojich dedín, ktoré zabralo Poľsko.

Najťažšiu skúšku v prvom období svojej premiárskej funkcie podstúpil J. Tiso v konfrontácii s razantnými maďarskými územnými požiadavkami voči Slovensku. V Komárne rokoval so skúsenými maďarskými diplomatmi, ktorí v duchu mníchovského verdiktu požadovali výrazné korekcie slovensko-maďarských hraníc. Boli asi zaskočení a prekvapení Tisovou neústupčivosťou, diplomatickou schopnosťou manévrovania a argumentovania, čo nepredpokladali u medzinárodne neostrieľaného politika a navyše kňaza. Tiso politike horthyovského Maďarska nedôveroval. Už dávno pred mníchovskou dohodou odmietal úvahy a sprostredkované ponuky o možnosti získať autonómiu Slovenska za podpory Maďarska, alebo dokonca v rámci maďarského štátu.¹

Rokovania v Komárne stroskotali a Tiso – zrejme aj pod vplyvom ľudáckych radikálov – začal hľadať podporu u vtedy už veľmocenského hegemóna v strednej Európe, v nacistickom Nemecku. V polovici októbra 1938 navštívil v sprievode Ferdinanda Ďurčanského (patriaceho k tej skupine slovenských politikov, ktorým už autonómia nestačila, a preto usilovali o úplnú separáciu Slovenska od ČSR) nemeckého ministra zahraničných vecí, aby ho požiadal o podporu v slovensko-maďarskom spore. Ribbentrop to slúbil a nemecká diplomacia si asi začala uvedomovať, že pri definitívnom rozbití Česko-Slovenska môže efektívne a cynicky zneužiť „slovenskú kartu“, čo pre budúcnosť Slovenska neveštilo nič dobrého. Pripravoval sa „nový Mníchov“. Tiso však zrejme túto účelovú hru nacistov dostatočne nezare-

gistroval alebo podcenil, čo sa mu prihodilo vo vzťahu k nemeckej politike v rokoch 1938-1945 viackrát. Aj preto bol taký sklamaný výsledkom prvej viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, na základe ktorého Slovensko stratilo v prospech Maďarska 10 tisíc štvorcových kilometrov s 800 tisíc obyvateľmi. Bol to voči Slovensku krutý, nespravodlivý ortiel, ktorý si musel Tiso osobne vypočúť vo viedenskom paláci Belveder. Vzápätí o ňom s trpkosťou informoval slovenskú verejnosť v rozhlasovom prejave, kde konštatoval, že „na slovenskom národe spáchaná bola veľká krivda... nedá sa nič robiť iba pracovať.“² Nebolo to ľahké posolstvo štátnika, no Tiso až príliš pohotovo našiel aj vinníkov. Nevidel ich v arbitroch, v Nemecku a Taliansku, ale „v tých politikoch, ktorí za posledných dvadsať rokov rozhodovali bez našej účasti a vôle o našom osude“. Navyše, spolu s dobovou ľudáckou propagandou robil zodpovedných za stratu veľkej časti slovenského územia židovských obyvateľov, ktorí vraj túžili po návrate do „veľkého Uhorska“.

Nehľadiac na absurdnosť tejto myšlienkovkej konštrukcie, podľa ktorej by vlastne Ribbentrop s Cianom plnili vo Viedni želania slovenských židov, sa dal Tiso strhnúť k prekvapujúco surovému antihumánnemu kroku: 4. novembra 1938, pár hodín pred vstupom maďarských administratívnych a vojenských orgánov na odstúpené územia, vydal premiér príkaz všetkým okresným úradom, aby tam násilne vyviezli tých židovských občanov, ktorí na Slovensku nemali štátne občianstvo a domovú príslušnosť. Aj keď celá akcia skončila krachom a sám premiér ju behom 12 hodín odvolal, svojou brutalitou a protizákonnosťou naznačila – a nielen postihnutým židom – nastupujúce metódy vládnutia na Slovensku.³ Tisovo roztrpčenie nad viedenským rozsudkom bolo veľké. Dokonca sa dodatočne objavili správy, že uvažoval o svojej abdikácii. Po

skončení vojny sa vynorilo veľa dohadov o tom, že Tiso chcel v rokoch 1938-1945 viackrát podať demisiu na svoje najvyššie politické funkcie. Ani raz však k tomu nedošlo. Vždy mu to vraj niekto vyhovoril, alebo mu to nedovolila jeho zodpovednosť voči národu a štátu. Historik tu asi ťažko prinesie spoľahlivé dôkazy. Možno však postaviť hypotézu: Tisu v rokoch 1938-1945 asi viac razy napadla myšlienka na odstúpenie, no pravdepodobne nikdy o nej vážne neuvažoval. Ba naopak, v uvedených rokoch Tiso vo svojich rukách sústreďoval stále viac funkcií, stále väčšiu politickú moc a zodpovednosť. Politika sa mu stala životným poslaním, niekedy azda až vášňou. Jeho vôľa odísť zo špičky politického života nemá, zatiaľ, oporu v žiadnych serióznych historických dokumentoch. Hovoria o nej iba viaceré príliš subjektívne a preto málo vierohodné spomienky.

Jozef Tiso ako premiér a viacnásobný minister v autonómnych vláдах nesie plnú zodpovednosť za vtedajší vývin na Slovensku, ktorý viditeľne smeroval k autoritatívno-totalitnému režimu. Už krátko po 6. októbri 1938 sa zrútil dovtedajší stranícko-politický systém. Väčšina strán sa pod nátlakom spojila (splynula) s HSĽS, ktorá na krátky čas používala meno Strana slovenskej národnej jednoty. Iné strany, socialistické a židovské, boli rozpustené a zakázané. Je iróniou, že ten istý osud stihol aj autonomistickú Slovenskú národnú stranu, ktorej funkcionári nevideli žiadny dôvod na splnutie (v podstate samolikvidáciu) so svojím bývalým spojencom. Okrem HSĽS pôsobili na Slovensku len dve politické strany tunajšej nemeckej, resp. maďarskej národnostnej menšiny. Táto stranícka „pluralita“ bola spôsobená nutnosťou, jednak rešpektovať nemecké želania, jednak vyplynula z princípu reciprocity voči Maďarsku, kde si tamojší občania slovenskej národnosti založili autentickú Stranu slovenskej národnej jednoty, ktorá bola protivá-

hou viacerých, no vždy neúspešných pokusov maďarských úradov založiť nejakú bábkovú slovenskú politickú stranu.⁴

HSELS sa stala samovládnuťou štátostranou pod Tisovým vedením, ktorý jej kroky riadil, schvaľoval i vysvetľoval, odvolávajúc sa na imaginárnu vôľu ľudu a národa. Už tri týždne po slávnostnom podpísaní spomínanej Žilinskej dohody verejne vyhlásil na adresu „koaličných“ *partnerov*: „Je mi zadostučinením, že nie ja žiadam, aby politické strany šli do čerta, a som šťastný, že môžem tlmočiť vôľu a hlas ľudu: my chceme jednu stranu a jednu legitímáciu – t.j. príslušnosť k slovenskému národu.“⁵ Inokedy sa vyjadroval na adresu bývalých politických strán ešte menej diplomaticky: „20 rokov boli pri válove. Musia sa zmieriť s tým, keď im národ teraz hovorí: vy teraz ostanete pekne ticho a ticho znamená utiahnuť sa, držať pekne jazyk za zubami... Autoritu v slovenskej vláde budeme vždy poslúchať, napomáhať jej, aby jej slovo zasiahlo i do kaviarní, aby sa jej ruka nebála zasahovať i do Ilavy.“⁶ (Ilavská väznica sa už na jeseň 1938 zmenila na koncentračný tábor, kam boli umiestňovaní politickí oponenti nového režimu – bez riadneho súdu a na neurčitú dobu.)

Už počas existencie autonómneho Slovenska sa Tiso prvýkrát dostáva v rámci svojich vládnych funkcií do intenzívnejšieho styku s tzv. riešením židovskej otázky na Slovensku. Hneď vtedy sa ukázali jeho vnútorne rozporné prístupy k tomuto problému, čo najmä neskôr viedlo k protirečivosti jeho činov i verejných vyhlásení a zároveň vytvorilo vynikajúcu pôdu na zrod najrôznejších legiend, konštrukcií, dohadov, obžalôb i obhajob na adresu holokaustu, ktorého poznávanie či zahmlievanie už viac ako polstoročie traumatizuje slovenskú spoločnosť. 25. októbra 1938 Tiso ubezpečoval občanov, že „kresťanského režimu sa nemusí nikto báť, nebude siahať k retorzi-

ám, bude milosrdným a nebude sa opičiť po cudzích teóriách a vzoroch“.⁷ O desať dní neskôr však vydal príkaz na spomínané protiprávne vyvážanie židovských osôb, aby akciu vzápätí zastavil a povolil návrat vystrašeným vyhnancom. V tom istom čase rokoval s funkcionármi domácej židovskej komunity i s predstaviteľmi medzinárodných židovských organizácií o legálnej emigrácii židov, ktorú sľuboval aj vo svojom vládnom programe na pôde slovenského snemu vo februári 1939.⁸ Zároveň varoval slovenských biskupov, teda aj svojich cirkevných nadriadených, aby boli opatrní pri vybavovaní narastajúceho počtu žiadostí židovských osôb o vstup do kresťanských cirkví.⁹ Aj pri tzv. riešení židovskej otázky Tiso od začiatku vykonávania najvyšších štátnických a vôbec politických funkcií balansoval medzi rôznymi politickými či ideologickými tlakmi a medzi kresťanským učením, ku ktorému sa hlásil nielen ako kňaz, ale aj ako občan a politik. Podľa môjho názoru túto osudovú dilemu Tiso nevedel v daných podmienkach riešiť, aj keď sa o to snažil. Z aspektu kritického hodnotenia hodnoverných dobových historických prameňov možno konštatovať, že v ďalších rokoch sa stále viditeľnejšie prikláňal k politickému pragmatizmu – bez ohľadu na to, či si to želal a uvedomoval, alebo nie. A zďaleka nielen v problematike „riešenia“ židovskej otázky.

Prejavilo sa to aj v jeho činnosti, ktorá bezprostredne predchádzala úplnému rozpadu Česko-Slovenska. V HSLS silnelo radikálne krídlo, viac alebo menej otvorene požadujúce samostatný slovenský štát. Tvorili ho najmä mladší ľudácki radikáli, napríklad Alexander Mach, Ferdinand Ďurčanský, Viliam Kovár, Jozef Kirschbaum, Karol Murgaš a iní, no na jeho čelo sa dostal Vojtech Tuka, ktorý sa na jeseň 1938 vrátil na Slovensko s nemalými politickými ambíciami, v starostlivo pri-

pravenej úlohe martýra. Myslím, že medzi ním a Tisom hneď od začiatku existovalo skryté napätie. Prejavilo sa napríklad aj vo fakte, že Tuka sa nedostal na jednotnú, ľudákmi zostavenú a Tisom nesporne ovplyvnenú kandidátku pre voľby do slovenského snemu, ktoré sa konali 18. decembra 1938. Premiér si zrejme Tuku vo „vysokej“ slovenskej politike neželal a snažil sa jeho aktivity usmerniť na univerzitnú pôdu. Po moci i pomste túžiacemu profesorovi práva to však vôbec nestačilo a navyše nemohol zabudnúť Tisovi nielen obídienie svojej osoby pri voľbách, ale aj fakt, že sa ho strana po rozsudku z roku 1929 vlastne potichu vzdala, teda práve v čase, keď Tisov vplyv v nej prudko stúpал. Tuka sa zatiaľ k Tisovi správal lojálne, no už vtedy si pripravoval pôdu k útoku na dobytie čelných pozícií v hierarchii etablojúceho sa režimu. Spočiatku veľmi úspešne ovplyvňoval mladých ambiciózných radikálov v ľudovej strane, viackrát bol v Nemecku (vo februári sa dostal až k Hitlerovi), kde naznačoval, že je ochotný pomáhať pri rozbíjaní Č-SR. Pre zvýšenie svojho vplyvu, keďže bol stále bez akejkoľvek oficiálnej funkcie, založil slovensko-nemeckú spoločnosť a stal sa jej predsedom.

Tiso tieto aktivity a ich iniciátora pozorne sledoval – dokonca aj cez hlásenia bezpečnostných orgánov. Ešte stále bol presvedčeným prívržencom autonómneho Slovenska v spoločnom štáte. Navonok to demonštroval podporou voľby nového čs. prezidenta Emila Háchu, ktorého sprevádzal na oficiálnej ceste po Slovensku v posledných dňoch roka 1938, i prijatím najvyšších predstaviteľov pražskej vlády na prvom, slávnostnom zasadnutí slovenského snemu v januári 1939. Pri rokovaníach s predsedom ústrednej česko-slovenskej vlády R. Beranom prisľúbil, že v ľudovej strane nebude trpieť separatistické snahy.¹⁰ J. Tiso však tento svoj sľub, aj keď

ho možno myslel vážne, nemohol dodržať. Pod vplyvom valiacich sa udalostí, domácich i zahraničných tlakov od prvých týždňov roka 1939 však aj sám začína uvažovať o perspektívnom osamostatnení sa Slovenska od Č-SR, k čomu podľa jeho predstáv malo dôjsť pokojnou evolučnou cestou. Jednoznačne to naznačil aj vo svojom vládnom vyhlásení na pôde Snemu Slovenskej krajiny vo februári 1939, kedy hovoril o „budovaní slovenského štátu“ a pritom sa ani raz nezmenil o štátoprávnom rámci Česko-Slovenska.¹¹ Bol to prinajmenšom signál, ktorý umožňoval rozdielnu interpretáciu týchto slov. Škála ich vysvetlení bola skutočne veľmi široká: súhlas, nádeje, sklamanie, obavy i nesúhlas. V pražskej vláde a v českej tlači sa bilo na poplach. Tisovo vyhlásenie, no aj niektoré ďalšie separatistické aktivity na Slovensku, napríklad manifestácia Hlinkovej gardy v obci Rišňovce neďaleko Nitry 5. februára 1939, pozorne monitorovali aj na rozhodujúcich politických miestach v Berlíne.

Nacisti boli rozhodnutí už v najbližšom čase zlikvidovať Č-SR. Pre svoj cieľ hľadali najvhodnejšiu zámienku, ktorou mal byť rozpad štátu zvnútra. Preto uprednostnili cynickú hru so slovenskou kartou. Pražskej vláde dali diskrétno najavo, že môže na Slovensku urobiť mocenský zákrok smerujúci k eliminácii separatistických tendencií. Zároveň však po spravodajskej, materiálnej i politickej stránke veľmi výdatne podporovali radikálne odstredivé sily vnútri HSLS. Navyše prostredníctvom svojich agentov, ako aj príslušníkov Deutsche Partei na Slovensku robili drobné teroristické akcie a demonštrácie, čím vyvolávali strach a neistotu. V noci z 9. na 10. marca 1939 ústredná vláda v Prahe vyhlásila na Slovensku mimoriadny stav a prezident Hácha odvolal Tisu i jeho vládu. Premiérom menoval Karola Sidora, ktorý Slovensko, a tým aj HSLS zastupoval v ústrednej vláde,

no o akcii nebol vôbec informovaný. Vážny politický, čiastočne neústavný zákrok vyvolal v slovenskej verejnej mienke jednoznačne negatívny ohlas, lebo sa považoval za vierolomný krok voči už dosiahnutému autonómne-mu postaveniu Slovenska. Tak to chápal aj Tiso, ktorý sa podobne ako po viedenskej arbitráži cítil podvedený a ponížený. Vo vzniknutej atmosfére strachu, chaosu a neistoty navštívili nemeckí emisári Sidora a žiadali ho, aby ako dezignovaný premiér vyhlásil odtrhnutie sa Slovenska od Č-SR. Ich brutálny verbálny nátlak však nepriniesol úspech. Nacisti preto zmenili taktiku. Postup ústrednej česko-slovenskej vlády označili za protiprávny a svoju pozornosť sústredili na odvolaného slovenského predsedu vlády.

Jozef Tiso sa po svojom náhlom odvolaní z premiérskej funkcie najprv utiahol do jezuitského kláštora v Bratislave a potom odišiel na svoju faru v Bánovciach nad Bebravou. Nezainteresovanému pozorovateľovi sa mohlo pár hodín opäť zdať, že znechutený celkom odíde z politického života. Už 12. marca však v Bánovciach dostáva signály, že by sa mal ujať iniciatívy, pretože nemecké miesta nepovažujú jeho odvolanie za legálne a pozývajú ho na rokovania. Tieto – zatiaľ neoficiálne – návrhy mu osobne tlmočili tri návštevy ľudáckych radikálov, doprevádzaných zástupcami Deutsche Partei. Tiso bol najprv nerozhodný, pozvaniu veľmi nedôveroval, no aj tak sa 13. marca vrátil do Bratislavy, aby o nich rokoval na predsedníctve HSLŠ. Tam ho zastihlo oficiálne Hitlerovo pozvanie, tlmočené diplomatickou cestou cez nemeckého konzula v Bratislave.¹² Po odporúčaní predsedníctva strany odišiel cez Viedeň do Berlína, keď si prvýkrát v živote sadol do lietadla. Prirodzene, Tiso nemohol poznať, no asi tušil predmet budúcich rokovaní. Tým skôr, že vo Viedni sa k nemu pripojil Ďurčanský, ktorý

z tzv. slovenského vysielача viedenského rozhlasu už niekoľko dní razantne požadoval vyhlásenie slovenského štátu. Všetkých politikov, ktorí túto myšlienku neprijímali, či odkladali na neskoršiu dobu, označoval za zradcov – vrátane ľudáckych politikov, teda aj premiéra autonómnej vlády. V Berlíne bol Tiso prijatý podľa diplomatického protokolu patriacemu hlavám štátov. V podvečerných hodinách rokoval najprv s Ribbentropom a potom s Hitlerom. Obaja mu oznámili, že sa v najbližších hodinách rozhodli zlikvidovať Č-SR obsadením českých území a o Slovensko nemajú záujem, ponechajú ho svojmu osudu. Tento „osud“ naznačil v priebehu rokovania Ribbentrop, ktorý tlmočil správu o sústreďovaní sa maďarských vojsk na slovenských hraniciach. Nemecký vodca však navrhol Tisovi východisko: Nech sa Slovensko ešte pred vstupom nemeckých vojsk do českých krajín osamostatní! „Veľkoryso“ mu ponúkol, že tento závažný štátnický akt môže uskutočniť behom niekoľkých minút cez berlínsky rozhlas a navyše mu predložil aj zoznam členov budúcej slovenskej vlády. Tiso, odvolávajúc sa na platnú ústavu, takýto postup odmietol, no telefonicky vybavil u prezidenta Háchu i v Bratislave, aby sa slovenský snem zišiel 14. marca predpoludním. Hitler s odkladom súhlasil, no zároveň výhradne dodal, že celý štátotvorný akt sa má uskutočniť „bleskovo“, do 12. hodiny napoludnie budúceho dňa. Zároveň ústne sľúbil garantovať právnu i územnú integritu budúceho štátu. 14. marca 1939 Jozef Tiso na verejnom zasadnutí slovenského snemu vo vecnom, nepatetickom prejave verne opísal svoje rokovania v Berlíne a vyzval poslancov, aby rozhodli o ďalšom osude Slovenska, dôrazne im pripomínajúc, že to musia na želanie Hitlera urobiť „blitzschnell“. Celé rokovanie parlamentu sa nieslo v napätej atmosfére strachu a neistoty. Po Tisovom referáte nezaz-